

איה מקום כבודו? | עיונים בהלכות מקום התפילה | יונתן נגן

הקדמה

הגמרא¹ מספרת שבשהחריב נבוזארדן את הבית יצאה בת קול ואמרה שהבית שהחריב כבר היה חרב: "עמא קטילא קטלת, היכלא קליא קלית, קימחא טחינא טחינת". בנבואת הנביא יחזקאל אנו נעשים עדים לרגע החורבן האמיתי – גלות השכינה מעל מקום המקדש:

וַיֵּצֵא כְבוֹד יְקֹוֹק מֵעַל מִפְתַּן הַבַּיִת וַיַּעֲמֹד עַל הַכְּרוּבִים: וַיִּשְׂאוּ הַכְּרוּבִים אֶת כְּנָפֵיהֶם וַיִּרְוּמוּ מִן הָאָרֶץ לְעֵינַי בְּצִאתָם וְהָאוֹפָנִים לְעַמְתָּם וַיַּעֲמֹד פֶּתַח שַׁעַר בַּיִת יְקֹוֹק הַקְּדֹמוֹנִי וַכְּבוֹד אֱלֹקֵי יִשְׂרָאֵל עָלִיהֶם מִלְמַעְלָה.

(יחזקאל, י', י"ח-י"ט)

יחד עם זאת, יחזקאל התנבא:

לְכֹן אָמַר כֹּה אָמַר אֱ-דָנִי א-להים כִּי הִרְחַקְתִּים בְּגוֹיִם וְכִי הִפְצוּתִים בְּאַרְצוֹת וְאֵהִי לָהֶם לְמִקְדָּשׁ מַעֲט בְּאַרְצוֹת אֲשֶׁר בָּאוּ שָׁמָּה.

(יחזקאל, י"א, ט"ז)

הגמרא במגילה מסבירה את דבריו:

ואהי להם למקדש מעט – אמר רבי יצחק: אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל... דרש רבא: מאי דכתיב ה' מעון אתה היית לנו – אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות.

(מגילה, כ"ט א')

¹ סנהדרין, צ"ו ב'.

לפי דברי הגמרא השכינה שגלתה מעל מקום המקדש עדיין נשארה בקרבנו בצורה מסוימת של "מקדש מעט" בבתי הכנסת ובתי המדרש. במאמר זה נבחן שלוש הלכות על מקומות שיש ערך מיוחד לתפילה בהם – בית כנסת, בית מדרש ומקום הקבוע לתפילה. בשלושת הסוגיות האלה ננסה לחקור האם יש מעלה עצמית למקום, שמפני קדושתו יש עדיפות להתפלל בו, או שכל הערך נובע ממה שנמצא באותו מקום. מתוך דברי המפרשים הראשונים והאחרונים ננסה לראות איפה ניתן למצוא את השכינה שגלתה, ואיך ניתן להתפלל – גם בימינו – נוכח פני ה'.

בית כנסת

המחלוקת בפרשנים

בגמרא בברכות נאמר:

תניא: אבא בנימין אומר אין תפלה של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת שנאמר "לשמוע אל הרנה ואל התפילה" – במקום רנה שם תהא תפילה. אמר רבין בר רב אדא א"ר יצחק מנין שהקב"ה מצוי בבית הכנסת? שנאמר "א-להים ניצב בעדת א-ל".

(ברכות, ו' א')

בפשטות, נראה ששני המימרות מלמדות על מעלת המקום שיש בבית הכנסת. מלשונה של המימרא הראשונה "במקום רינה שם תהא תפילה" קל להבין כיצד אבא בנימין לומד על מעלת תפילה בבית כנסת, אבל במימרא השנייה רבי יצחק מוכיח שהקב"ה מצוי "בעדת א – ל", כלומר, במקום שיש עשרה מתפללים², ומנין ניתן ללמוד מכך שהקב"ה מצוי בבית הכנסת דווקא?

² כך מפורש במימרא הסמוכה: "ומנין לעשרה שמתפללין ששכינה עמהם – שנאמר: אלקים ניצב בעדת אל" (שם). הגמרא במגילה לומדת שמשמעות המילה "עדה" היא עשרה אנשים, וזה המקור לכך שיש צורך 10 אנשים כדי להתפלל במניין (כ"ג ב').

הראשונים נחלקו בביאור דברי הגמרא האלה. המאירי³ כותב: "כל שאדם יכול להתפלל בבית הכנסת יעשה מפני ששם כונת הלב מצויה". נראה שהמאירי הבין את המימרות כפשטותם – שהן מדברות על מעלת המקום שיש בביהכ"נ⁴.

בניגוד אליו, הטור⁵ מצטט ש-"אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת", ומוסיף: "פירוש – עם הציבור"; ואם כן עולה שהטור ביאר שהמימרות מדברות על מעלת התפילה עם הציבור, וכשהן מזכירות בית כנסת זה רק כיוון ששם הציבור מצוי. נראה שגרסתו של הטור בגמרא הייתה כגרסתם של אביו הרא"ש ושל הרי"ף⁶, שבגרסתם מופיעה המימרא: "אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת שנאמר: 'ואני תפילתי לך ה' עת רצון' – אימתי עת רצון בשעה שהציבור מתפללין". המימרא הזו פותחת בתפילה בביהכ"נ ומסיימת בתפילה עם הציבור, לכן נראה שלפי גרסה זו חייבים לומר ש"תפילה בבית כנסת" היינו תפילה עם הציבור בבית הכנסת.

תר"י על הרי"ף מביאים בשם הגאונים שיש עניין להתפלל בבית הכנסת גם בלא ציבור, ונראה שהגאונים סברו כמאירי. לגבי שיטת תר"י עצמם יש לעיין: יחד עם דין זה הם מביאים בשם הגאונים שיש עניין להתפלל בזמן שהציבור מתפללים, האחרונים (לדוגמא: בית אפרים על אתר) הקשו על אופן הבאת הדין, שהרי דין זה

³ ברכות, ו' א', ד"ה "הכל".

⁴ בהמשך נראה ראייה נוספת לכך שזו דעת המאירי.

⁵ או"ח צ'.

⁶ וראה את דברי הב"ח:

"נראה דלפי דרבינו היה גורס בדר' יוחנן אין תפילתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת שנאמר ואני תפילתי וכו' וכך היא גירסת הרי"ף (ד' א') והרא"ש (פ"א, ס' ד'). ואיכא לפרש דאפילו אינו מתפלל עם הציבור יתפלל בבית הכנסת (...) והא ליתא לדעת רבינו אלא הכי פירושו בבית הכנסת עם הציבור אבל בלא ציבור לא שאני לן בין בית הכנסת לבית אחר ובמקצת ספרים הגירסא היא אין תפילתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת בשעה שהציבור מתפללין שנאמר ואני תפילתי וכו' (על אתר).

מפורש בגמרא⁷ בסיפור על רב יצחק ורב נחמן! נראה שיש לומר שתר"י גרסו כרי"ף, שהשמיט סיפור זה והביא במקומו את המימרא שציטטנו לעיל, לכן עבורם זה לא היה מפורש בש"ס והם הצטרפו להביא את זה כמסורת מהגאונים⁸. ראינו כבר שמגירסת הרי"ף מוכח ש"תפילה בבית כנסת" היינו "תפילה עם הציבור". נביא ראייה נוספת לכך שתר"י פירשו את המילים "בית כנסת" כטור⁹: כדי להוכיח ש-"יותר נכון להתפלל יחידי במקום ששם קביעות התורה יומם ולילה מלהתפלל בבהכ"נ בצבור", תר"י מצטטים את דברי הגמרא¹⁰: "אוהב הקב"ה שיערים המצוינין בהלכה יותר מבתי כנסיות" יוצא שהם פירשו "בתי כנסיות" כ"תפילה עם הציבור בבית כנסת"¹¹.

הגמרא¹² בפסחים נותנת שיעור טירחא שיש לטרוח בשביל תפילה, רש"י¹³ מסביר שהכוונה היא שיש לטרוח בשיעור זה כדי להתפלל בבית כנסת. הריטב"א¹⁴, תוספות^{15,16}, הרא"ש¹⁷, הר"ן¹⁸, והטור¹⁹ מבארים כולם בשיטתו שהכוונה היא לתפילה במניין, רק המאירי מפרש שרש"י דיבר על תפילה בבית כנסת אפילו ביחידות, ונראה שזו אותה מחלוקת פרשנית שראינו קודם. רב נטרונאי גאון²⁰ גם

⁷ ברכות, ז' ב'.

⁸ יתכן שזו כוונתם של הרא"מ, ב"א ורע"א כת"י על אתר (מובא בילקוט מפרשים על הרי"ף בהוצאת עוז והדר).

⁹ ד"ה "אלא ביני".

¹⁰ ברכות, ח' א'.

¹¹ בהמשך המאמר נראה ראייה נוספת לכך שזו שיטתם של תר"י.

¹² פסחים, נ"ו א'.

¹³ ד"ה "לגבל".

¹⁴ על אתר.

¹⁵ בסוגיה המקבילה בחולין, קכ"ב ב', ד"ה "לגבל", ובברכות, ט"ו א', ד"ה "אמאן".

¹⁶ הצל"ח הוכיח מדבריהם של תוספות בע"ז (ע"ז, ד' ב', ד"ה "כיון") שגם הם פירשו בגמרא שלפנינו שהיא מדברת על מעלת תפילה במניין.

¹⁷ על ברכות, פ"ב, סי' י"א.

¹⁸ פסחים, מ"ו.

¹⁹ או"ח צ'.

²⁰ מובא באשכול ליקוטים מהלכות תפילה, מ', ב'.

כתב שמדובר על תפילה בבית כנסת, ובתשובות הגאונים מובא שיש לטרוח בשיעור זה אחר תפילה בבית כנסת "מקום המתוקן לתפילה" ונראה שזו שיטת רב נטרונאי גאון²¹. זו ראייה נוספת לכך שהגאונים פירשו את הגמרא כפשוטה²².
מהרמב"ם משמע שאין ענין להתפלל בבית כנסת ביחידות, יש לזה ראיות רבות:

1. הרמב"ם לא מזכיר תפילה בבית כנסת כשהוא דן בהלכות תיקון המקום לתפילה²³ אלא רק כשהוא דן בהלכות תפילה במניין²⁴.

2. מלשונו שם: "תפלת הציבור נשמעת תמיד... ולעולם ישכים אדם ויעריב לבית הכנסת שאין תפלתו נשמעת בכל עת אלא בבית הכנסת", יוצא שמצד אחד תפילתו של אדם נשמעת תמיד רק בביכ"נ ומצד שני תפילת ציבור נשמעת תמיד, ואם כן כשהוא מדבר על "תפילה בבית כנסת" הוא מתכוון ל"תפילה עם הציבור"²⁵.

²¹ שערי תשובה, סי' צ"ד.

²² ואע"פ שהאשכול (שם) הביא שהרבה גאונים חלקו על רב נטרונאי גאון, נראה שהם סברו שאין חובה להתפלל בבית כנסת ביחיד, אבל יש בזה מעלה, כפי שעולה גם מדברי הגאונים שציטטו תר"י שיש מעלה להתפלל בביהכ"נ אע"פ שאין זה חובה.

²³ הלכות תפילה, ה', ו'.

²⁴ הלכות תפילה, ח', א'.

²⁵ האחרונים דנו בסתירה לכאורה בין שני אמירות אלו (לדוגמא: בלח"מ על אתר. בספר המפתח של הוצאת פרנקל יש עוד רבים), לפי דברינו מתברר תירוץ פשוט: כל ערכו של בית הכנסת הוא שבו מתכנסים הציבור וכשהרמב"ם מדבר על "תפילה בבית כנסת" הוא מתכוון ל"תפילה עם הציבור". לפי זה מדובר בשני אמירות משלימות: 1. התפילה בציבור נשמעת תמיד 2. תפילה שאינה בציבור לפעמים נשמעת ולפעמים לא ("אין תפילה נשמעת תמיד אלא בבית כנסת" שקול ל"תפילה שאינה בביכ"נ לא נשמעת תמיד").

3. הרמב"ם משמיט את דין תפילה בזמן שהציבור מתפללים ואם כן מוכח שהוא גרס כרי"ף, מגרסת הרי"ף מוכח ש-"תפילה בבית כנסת" היינו תפילה עם הציבור.

4. בהלכה ג', הרמב"ם פוסק שבית מדרש גדול מבית כנסת ולכן עדיף להתפלל בבית המדרש ולא בבית הכנסת - ומסייג שזה נכון דווקא אם יתפלל שם תפילת שם תפילת הציבור. אם נבין שכאשר הרמב"ם מדבר על "תפילה בבית כנסת" הוא מדבר על תפילה במקום הקבוע לתפילת הציבור, היה עולה מדבריו שתפילה ביחיד בבית הכנסת עדיפה על תפילה ביחיד בבית המדרש, שהרי הוא הגביל את הדין שבית המדרש גדול מבית הכנסת למקרה שבו יש עשרה בבית המדרש; וזה קשה (אם כי לא מופרך) כי לא מצינו דין כזה. לפי דברינו הדברים מתבארים יפה: מעלת בית המדרש גדולה ממעלת תפילה עם הציבור בבית כנסת, אבל דווקא אם מתפלל בציבור בבית המדרש. על הלכה זו הקשו תר"ם²⁶ שאם כן מה חידש לנו הרמב"ם, שהרי תפילה בעשרה בכל מקום נחשבת כתפילה בביכ"נ! זו קושיא רק לשיטה הסוברת שכל תפילה בעשרה נחשבת כבית כנסת. תר"י המשיכו ותירצו לשיטתם שבביהכ"נ יש "ברוב עם" ואם כן מוכח שהם קראו ברמב"ם כדברינו.

הלח"מ וה**כס"מ**²⁷ חלקו על תר"י בפירוש הרמב"ם, ופירשו שלפי הרמב"ם יש ערך להתפלל בבית כנסת אפילו ביחיד. הכס"מ מביא גם שלפי הרמב"ם יש ערך לתפילה בזמן שהציבור מתפללים, ואם כן נראה שהייתה לו גרסא אחרת מהגרסא שלפנינו וזה מתרץ את

²⁶ דף ד' א' מדפי הרי"ף על ברכות, ד"ה "אלא ביני".

²⁷ על אתר.

הראיה השלישית. הכס"מ²⁸ באמת תמה על דברי תר"י שהבאנו בראייה הרביעית.

יש שתי נפקא מינות להלכה לשאלת מעלת התפילה בבית כנסת. נסכם את הדעות השונות בכל אחת מהן:

האם יש עדיפות לתפילה בביהכ"נ על פני תפילה מחוץ לבית הכנסת כשאינ מנין בשניהם

לשיטת המאירי, הגאונים והכס"מ ברמב"ם יוצא לפי המימרות בדף ו' שיש ערך לתפילה בבית כנסת אפילו ביחיד. לשיטת רב נטרונאי גאון שהזכרנו, זו לא סתם מעלה אלא חובה לטרוח בשיעור הליכת מיל לאחריו או ארבע מיל לפניו כדי להתפלל בבית כנסת, מלשונם של תר"י המצטטים את הגאונים משמע שלשיטתם אין זה חובה, וכן באשכול²⁹ מובא ששאר הגאונים חלקו על רב נטרונאי ואמרו שאין לטרוח בשיעור כזה כדי להתפלל בבית כנסת. מהטור³⁰ מוכרח שאין עניין להתפלל בביה"כ בלי ציבור. ונראה שזו גם שיטתם של שאר הראשונים שבסיעתו, מלבד תר"י שסמכו על המסורת מהגאונים.

האם יש עדיפות לתפילה בביהכ"נ על פני תפילה מחוץ לבית הכנסת כשיש מנין בשניהם

לשיטת האומרים שאין ערך לתפילה בביכ"נ ביחיד על פני תפילה ביחיד במקום אחר, נראה שאין מעלה מיוחדת גם לתפילה בביכ"נ במניין על פני תפילה במניין במקום אחר. אמנם, כפי שראינו בדברי תר"י, יש בביהכ"נ מעלה של "ברוב עם הדרת מלך" (במקרה שבאמת יש בביהכ"נ יותר אנשים).

לשיטת האומרים שיש ערך לתפילה בבית כנסת אפילו ביחיד לכאורה היה לנו לומר שאם יש מעלת מקום לבית הכנסת, אז גם בעשרה יש עדיפות בתפילה בביהכ"נ, אבל נראה שזו מחלוקת בין

²⁸ שם, ג'.

²⁹ שם.

³⁰ סימן צ'.

תר"י לכס"מ והמאירי. מדברי תר"י³¹ משמע שאין הבדל בין תפילה
בציבור בביהכ"נ לתפילה בחוץ: "...ביון שבעשרה היו מתפללין מה
חידוש בא להשמיענו שחשוב מקום קביעות התורה יותר מבהכ"נ שהרי
כמו בבהכ"נ עושין...". הכס"מ מביא את דבריהם ומוסיף:

ולי נראה דהיינו רבותא דכי היכי דבה"כ קודם להתפלל בו
בעשרה לשאר מקומות, בית המדרש נמי קודם להתפלל בו
בעשרה לבית הכנסת.

(תפילה, ח', ג')

נראה שהחילוק הוא שת"ר פירשו ש"תפילה בבית כנסת" היינו
"תפילה בציבור" ולכן לשיטתם כל תפילה בציבור חשובה כתפילה
בבית כנסת, ולעומתם הכס"מ פירש שמדובר על המקום, ולכן
לשיטתם גם כשיש מניין במקום אחר יש מעלה לתפילה בבית
כנסת. לפי זה, כדברי הכס"מ יאמרו גם המאירי והגאונים.
לסיכום, מצאנו שתי מחלוקות בראשונים: א. מחלוקת פרשנית,
ביאור דברי הגמרא שמדברת על מעלת תפילה בבית כנסת, האם
הכוונה למעלת מקום או למעלת התפילה במניין; ב. מחלוקת
הלכתית, האם יש מעלה בתפילה בבית הכנסת.
רוב הראשונים חיברו בין מחלוקות אלה, מלבד תר"י שפירשו
שהגמרא מדברת על מעלת תפילה במנין, אך פסקו שיש מעלה גם
בתפילה בבית כנסת בעקבות הגאונים.

דברי הצ"ח

הראייה המרכזית נגד הסיעה שמבארת שדברי הגמרא על "תפילה
בבית כנסת" מלמדים על מעלת תפילה במניין, היא פשטות לשון
הגמרא – לשיטתם, למה אבא בנימין לא אמר בפירוש שכוונתו
לתפילה במניין? ניתן להוסיף לקושייה זו שלוש קושיות נוספות
בעלות אופי דומה:

³¹ שם, ד"ה "אלא ביני".

1. לפי גרסתנו בגמרא, מלשון המימרא הראשונה עולה שמדובר על דין במקום התפילה: "במקום רינה שם תהא תפילה"
2. בגרסת הרי"ף, למה ברישא של המימרא מדובר על בית כנסת, ולא כתוב גם ברישא שהכוונה לתפילה עם הציבור?
3. למה הרמב"ם משתמש בלשון "בית כנסת" ולא כותב בפירוש שכוונתו לתפילה בציבור?

הצל"ח³² מסביר שאבא בנימין השתמש בלשון "בית כנסת" כדי לרבות מקרה של אדם שמתפלל ביחידות עם הציבור כשהם מתפללים תפילה אחרת (לדוגמא – המתפלל שחרית כשהציבור מתפלל מוסף). הצל"ח מסביר שאילו היה מדובר על תפילה בציבור היינו חושבים שמעלה זו שייכת דווקא במי שמתפלל עם הציבור ולכן אבא בנימין דייק ודיבר על תפילה במקום שהציבור מתפללים בו (=בית כנסת). לפי זה ניתן לבאר שאכן מדובר על דין במקום התפילה ואין קושיא מגרסתנו בגמרא³³, וכן בגרסת הרי"ף ובדברי הרמב"ם מבואר למה היה צריך לכתוב שמדובר על תפילה בבית כנסת יחד עם הציבור.

כדי להבין את משמעותה של ההלכה הזו שחידש הצל"ח נביא מדברי המבי"ט שכדי להסביר למה לא מצינו תפילה בציבור לפני חורבן הבית, כותב:

נראה שכל אחד היה מתפלל ביחיד במקום שיזדמן לו והיתה תפלתו נשמעת כשל רבים לפני השכינה הנגלית במקום הקרבן.

(בית אלוקים, שער היסודות, ל"ח)

מבואר בדברי המבי"ט שבעבר היה ניתן להתפלל נוכח השכינה הנגלית במקום הקורבן, אבל משחרב הבית אנו זקוקים לשכינה

³² ברכות, ו' א', ד"ה "אין תפילתו".

³³ בנוסף, לפי דברי הצל"ח אין סתירה בגמרא, ממה ששני מימרות מדברות על מעלת תפילה בבית כנסת, ומאחת מהם נראה שהכוונה למעלת המקום ומהאחרת נראה שהכוונה למעלת תפילה במנין – כי הכוונה היא למעלת המקום שבו מתפלל מנין.

הנגלית במקום שמתפלל בו הציבור. לפי זה תתבאר ההלכה שחידש הצ"ח – עיקר מעלתה של התפילה עם הציבור היא לא במה שהציבור מתפלל ביחד אלא במה שהיחיד מתפלל נוכח השכינה שמתגלה במקום שבו מתפללים הרבים³⁴, וזה קורה אפילו אם הם מתפללים שחרית והוא מתפלל מוסף. לפני שנחזור לבאר את משמעות המחלוקת על פי הדברים האלה, נבחן את דברי הראשונים בשני סוגיות נוספות הדנות במעלה שיש למקומות מסוימים בתפילה:

קביעת מקום לתפילה

הגמרא³⁵ בברכות מביאה את המימרא של רבי חלבו בשם רב הונא שעל האדם לקבוע מקום לתפילתו. נחלקו הראשונים על היחס בין דין זה לדין התפילה בבית כנסת: **ת"ר**³⁶ מסבירים שהחובה לקבוע מקום היא רק בבית כפי שמדויק בירושלמי³⁷, וביארו שבית כנסת הוא כולו מקום תפילה ואין צורך לקבוע בתוכו מקום. כזכור **ת"ר**³⁸ הביאו בשם הגאונים שיש עדיפות ליחיד להתפלל בבית הכנסת והם מסבירים שם שזה מכיוון שבית הכנסת הוא המקום הקבוע ומיוחד לתפילות הציבור. ראינו גם שלשיטתם אין עדיפות לתפילה בציבור בבית כנסת על פני תפילה בציבור מחוץ לבית כנסת. אם כן יוצא שכוונתם היא שיחיד שאינו יכול להתפלל בציבור עדיף שלפחות יתפלל במקום שקבוע לציבור וזה תופס משהו מערכה של תפילת הציבור, לכן יש לומר שלשיטתם השימוש הקבוע יוצר אופי במקום וזה פירושם של הלכות אלה – יש עדיפות להתפלל במקום

³⁴ אין זה הכרחי לומר שזה עיקר מעלת התפילה במנין, אך אנו הולכים בזה בעקבות המבי"ט שציטטנו, ובעקבות **האג"מ** (או"ח, ב', כ"ז) שלמד שיש חובה בתפילה במנין ממה שנאמר ברמב"ם שתפילת הציבור נשמעת תמיד, ועל פי דברינו עולה שהכוונה לתפילה בפני השכינה הנגלית במקום שרבים מתפללים.

³⁵ ברכות, ו' ב'.

³⁶ דף ג' ב' מדפי הרי"ף, ד"ה "כל הקובע".

³⁷ ברכות, ה' א'.

³⁸ דף ד' א' מדפי הרי"ף, ד"ה "אימתי".

שיש בו אופי של תפילה (מקום הקבוע לתפילה). וליחיד, אם אינו יכול להתפלל בציבור, עדיף שלפחות יתפלל במקום שיש לו אופי של תפילה בציבור. משמע מדברי תר"י שמי שלא מתפלל בביתו זה לא משנה באיזה בית כנסת הוא מתפלל – כי כולם קבועים לתפילה באותה מידה.

לעומתם, הרא"ש³⁹ מסביר לפי הירושלמי במקום אחר⁴⁰ שגם בבית הכנסת יש חובה לקבוע מקום לתפילה. נראה שלפי הרא"ש זה דין באדם המתפלל, שהוא צריך להתפלל במקומו הקבוע כי המקום משפיע על האדם. לפי הרא"ש ברור שיש עדיפות להתפלל בבית כנסת הקבוע שלך איפה שמקומך נמצא.

המאירי⁴¹ פוסק כמו הרא"ש ומנמק: "שכל שהמקום מיוחד לו לתפילה כונתו מצויה ביותר". המאירי, כזכור, סובר שיש דין תפילה בבית כנסת גם בלא ציבור. בהסבר דין זה הוא כותב: "כל שאדם יכול להתפלל בבית הכנסת יעשה מפני ששם כונת הלב מצויה", ונראה שהוא סובר שזה אותו דין – כמו שהמקום הקבוע משפיע על האדם להתפלל בכוונה כך גם בית הכנסת, שהוא המקום הקבוע במיוחד לתפילה, משפיע על הכוונה⁴². הרמב"ם⁴³ מזכיר דין זה בין שאר הלכות תיקון המקום לתפילה וקשה להכריע מלשוננו האם הוא פירש כרא"ש או כתר"י.

תפילה במקום הלימוד

הגמרא בברכות מביאה דברי אמוראים על כך שתפילה במקום הלימוד עדיפה על תפילה בבית הכנסת:

³⁹ ברכות, א', ד'.

⁴⁰ ברכות, ד', ד'.

⁴¹ מאירי על ברכות, ו' ב', ד"ה "ראוי לאדם".

⁴² שם, ו' א', ד"ה "כל".

⁴³ הלכות תפילה, ה', ו'.

אמר רב חסדא מאי דכתי'44 אוהב ה' שערי ציון מכל משכנות
יעקב אוהב ה' שערים המצויינים בהלכה יותר מבתי כנסיות
ומבתי מדרשות45.

והיינו דאמר ר' חייא בר אמי משמיה דעולא מיום שחרב בית
המקדש אין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה
בלבד.

ואמר אבבי מריש הוה גריסנא בגו ביתא ומצלינא בבי כנישתא
כיון דשמענא להא דאמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא מיום
שחרב בית המקדש אין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של
הלכה בלבד דלא הוה מצלינא אלא היכא דגריסנא.
רבי אמי ורבי אסי אף על גב דהוון להו תליסר בי כנישתא
בטבריא לא מצלו אלא ביני עמודי היכא דהוון גרסי.

(ברכות, ח' א')

נחלקו הראשונים בהסבר דין זה: ה**טור**46 מביא את הדין ומסביר
(לשיטתו ש"תפילה בבית כנסת" היינו "תפילה בציבור") שאפילו
אם נתפלל ביחידות זה עדיף על ביטול תורה, אך מסייג לפי
תשובה של אביו ה**רא"ש** שבימינו ממילא אין תורתנו אומנתנו
ממש ולכן יש לכוון הזמנים בהם אנו לא לומדים על זמני התפילות
וכך גם נתפלל בציבור וגם לא נבטל תורה. עולה מדבריו שכל
העדיפות של תפילה בבית המדרש הוא כדי למנוע ביטול תורה47.

44 תהלים, פ"ד, ב'.

45 נראה מהגמרא כאן ש"שערים המצויינים בהלכה" זה לא אותו דבר כמו
"בתי מדרשות" אך הרבה מהראשונים לא הבדילו ביניהם (לדוגמא:
משנה תורה, הלכות תפילה, ח', ג'). נראה שהם גרסו את הגמרא כאן בלי
המילים "ומבתי מדרשות". כך הגרסא בכת"י פירנצה וכת"י אוקספורד
(לפי בדי הארון, או"ח, ב'). ועיין תר"י דף ד' ע"א מדפי הרי"ף מסכת
ברכות ד"ה "אוהב".

46 או"ח, סימן צ'.

47 כך מפורש בלשון ה**רא"ש** שהוא מצטט, שאומר שעמי הארצות יטעו
"כי לא ידונו אותו לכף זכות שאינו בא בשביל למודו" ואם כן מי שלא
יטעה, ידע שהסיבה שהחכם מבטל תפילה במנין היא מפני ביטול תורה.

תר"י⁴⁸ אומרים שזה דין במעלת המקום שיש בבית המדרש יותר מבביהכ"נ ומביאים בשם רבני צרפת שמעלה זו דוחה תפילה בציבור⁴⁹. מלשון הרמב"ם⁵⁰, "בית המדרש גדול מבית הכנסת", משמע שהוא הבין כתר"י שמדובר במעלת המקום, אבל הוא אומר שמעלה זו לא דוחה תפילה בציבור, וכל הדין נאמר דווקא כשיש עשרה גם בבית המדרש. על שיטתו זו מקשים תר"י את הקושיא שהזכרנו כבר: תפילה בציבור מחוץ לבית הכנסת חשובה בדיוק כמו תפילה בציבור בבית הכנסת, אם כן, מה מחדשת לנו הגמרא באומרה שתפילה בין העמודים בציבור עדיפה על תפילה בבית כנסת? תר"י מתרצים שבית הכנסת הוא מקום שבו מצויים רבים, לכן הייתה הו"א שתפילה בבית כנסת ברוב עם עדיפה על תפילה בעשרה בין העמודים, ולכן חידשה הגמרא שאפילו במקרה זה תפילה בין העמודים עדיפה⁵¹. עוד מביאים תר"י בשם רבינו יונה שגם הרמב"ם יודה שמי שתורתו אומנותו והוא לומד בלי הפסק שלא יבטל מלימודו בשביל תפילה בציבור⁵².

⁴⁸ דף ד' א' מדפי הרי"ף על ברכות, ד"ה "אוהב", ד"ה "אלא ביני".
⁴⁹ במלא הרועים על אתר הסביר שזה נאמר על פי תוספות בדף ל' ע"ב ד"ה "הכי גרסינן". תוספות כותבים שם שר' אמי ור' אסי התפללו בין העמודים ביחידות ושהלכה כמותם. אמנם, ההקשר שם הוא תפילת מוסף אבל מסיפור המעשה משמע שרבי אמי ורבי אסי נהגו כך גם בשחרית ומנחה.

⁵⁰ הלכות תפילה, ח', ג'.

⁵¹ ניתן לנסח את קושיית תר"י כך: לשיטת הרמב"ם מעלת התפילה בבית כנסת היא שבבית כנסת יש ציבור, אבל מהלשון "בית המדרש גדול מבית הכנסת" יוצא שיש מעלה מיוחדת בתפילה בבית כנסת, ואם הרמב"ם מעמיד את הדין כשיש ציבור גם בבימ"ד, מה המעלה המיוחדת בבית הכנסת? על זה תר"י עונים שיש מעלה מיוחדת בביכ"נ כי שם מצויים רבים ומתקיים "ברוב עם הדרת מלך".

⁵² רבינו יונה מתבסס על זה שרשב"י וחבריו ביטלו אפילו תפילה עצמה מפני לימוד תורה (שבת יא א).

פתחנו בהבאת דברי הגמרא במגילה: "ואהי להם למקדש מעט - אמר רבי יצחק: אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל". נראה שדברים אלה מקבילים לדברי הגמרא שראינו על השכינה השורה בביהכ"נ, ואם כן מחלוקת הראשונים שראינו בביאור הגמרא בברכות שייכת גם לכאן - האם ה"מקדש מעט" הוא השכינה השורה במקום בו הציבור מתפללים, או השכינה השורה בבית הכנסת עצמו?

לשיטת ה**טור**⁵³ "תפילה בבית כנסת" זה תפילה בציבור והערך של תפילה בבית מדרש אינו אלא מניעת ביטול תורה, מדברים אלו עולה שלשיטתו אין ערך לתפילה במקום מסוים⁵⁴. גם את הדין של קביעת מקום לתפילה הוא מסביר כדין באדם המתפלל, שראוי שיתפלל במקום קבוע⁵⁵. יוצא הדופן היחיד הוא המקום שבו מתפללים רבים, בזמן שבו הם מתפללים, רק שם אפשר לרגע לעמוד נוכח גילוי שכינתו של הקב"ה ולהתפלל⁵⁶. לפי הרמב"ם רק לקביעות לימוד תורה יש כוח להשרות שכינה על המקום: "מיום שחרב בית המקדש אין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד"; לכן יש מעלה להתפלל בבימ"ד אבל אין מעלה לתפילה בביהכ"נ אלא אם כן יש בו עשרה⁵⁷. **תרי** מסכימים

⁵³ למעשה, נראה שזו שיטת הרא"ש, אבל הדברים מפורשים יותר בדברי ה**טור**.

⁵⁴ הכוונה לערך עצמי, הנובע מקדושת המקום. ה**טור** מודה שיש ערך להתפלל במקומות מסוימים, אבל רק מצד מה שהמקום משפיע על האדם או מצד מה שנמצא באותו מקום.

⁵⁵ מסתבר שזה דין בכוונה כפי שהסביר המאירי.

⁵⁶ מדברי הגמרא עולה שגם בתי המדרשות הם בית מקדש מעט, אבל כיוון שלפי ה**טור** לא מצינו שום מעלת מקום בתפילה במקום שלומדים בו נראה שהוא יפרש שאין הכוונה לשכינה השוכנת במקום מסוים, אלא לקדושה שבלימוד עצמו.

⁵⁷ אמנם, יתכן שלפי הרמב"ם אין עדיפות לתפילת היחיד בבית המדרש על פני תפילת היחיד מחוץ לבית המדרש, וכוונת הרמב"ם היא רק שמעלת המקום שמתגלה בבית המדרש בזמן שמתפללים בו רבים עדיפה על מעלת המקום שמתגלה במקום אחר שמתפללים בו רבים, לפי זה דעת

שעיקר גילוי השכינה בזמן החורבן הוא בזמן ובמקום שהציבור מתפללים. עם זאת, לשיטתם יש לקביעות כוח להשפיע על המקום ולכן יש מעלה לתפילה במקום הקבוע לתפילה, בבית כנסת ובבית מדרש.

שיטת **הגאונים והכס"מ** ברמב"ם היא שהשכינה גלתה לבית הכנסת ובית המדרש ממש ולכן יש מצווה להתפלל בבית הכנסת או בבית המדרש – כדי להתפלל נוכח השכינה. **רב נטרונאי גאון** הולך עם שיטה זו לקצה, ועולה מדבריו שתפילה בבית כנסת קודמת לתפילה בציבור. ושמה יש לומר לשיטתו שעיקר עניינה של תפילת הציבור היא בהחלת קדושת ביכ"נ על מקום מסוים וצ"ע. **המאירי** מסביר מצד אחד שדברי הגמרא על בית כנסת מלמדים על מעלת המקום שיש בו, אבל כותב שדין קביעת מקום לתפילה הוא דין בכוונה ונראה מדבריו שדין תפילה בבית כנסת הוא מקרה מיוחד של דין זה; לא מצאתי התייחסות של המאירי לדין תפילה בבית המדרש⁵⁸. עולה משיטתו שיש מעלת מקום לבית הכנסת שהוא מקדש מעט, אבל היא לא קשורה לערך שיש בתפילה בבית הכנסת, ושמה יש לומר שהמאירי חולק על המבי"ט וצ"ע.

פסיקת ההלכה

בית כנסת: השו"ע⁵⁹ פסק שיש עדיפות להתפלל בביהכ"נ גם בלי ציבור. **הב"י**⁶⁰ הביא את דברי תר"י על הרמב"ם מהם עולה שהערך של תפילה בביכ"נ עם הציבור על פני תפילה במניין במקום אחר הוא רק משום "ברוב עם הדרת מלך" מבלי להעיר עליהם כלום ובשו"ע לא התייחס לנושא כלל.

הרמב"ם קרובה יותר לדעת הטור אבל יותר פשוט לבאר כמו שכתבנו בגוף המאמר.

⁵⁸ בשני המקומות שהגמרא בברכות מתייחסת לדין זה, בדף ח' ע"א ובדף ל' ע"ב, המאירי לא מעיר כלום.

⁵⁹ או"ח, צ', ט'.

⁶⁰ או"ח, צ', י"ח.

מקום הקבוע לתפילה: בהגהות מיימוניות⁶¹ פסק כרא"ש נגד תר"י, והב"י⁶² הכריע כסיעה זו שדין קביעת מקום הוא דין באדם המתפלל וצריך לקבוע מקום גם בתוך בית הכנסת. המג"א⁶³ מוסיף שכל תוך ארבע אמות חשוב מקום אחד וכן פסק במשנ"ב⁶⁴. בית מדרש: השו"ע⁶⁵ פסק כרמב"ם שזו מעלה שאינה דוחה תפילה בציבור. הרמ"א⁶⁶ מביא את שיטת רבינו יונה בשם י"א וכותב שמי שתורתו אומנותו יכול לבטל תפילה במניין ולהתפלל במקום לימודו בתנאי שלא יעשה כן באופן קבוע⁶⁷. בשו"ת אגרות משה⁶⁸ הוכיח שדברי הרמ"א הם דווקא כשהציבור מתפלל בבית כנסת שאז שני הטעמים (ביטול תורה ותפילה בבית מדרש) מצטרפים, אבל אם הציבור מתפללים בבית מדרש יתפלל איתם⁶⁹. המתפלל מוסף בשעה שהציבור מתפללים שחרית: על פי דברי הצ"ח ראינו שלפי רוב הראשונים ניתן לחדש גדר בתפילת הציבור, שמי שמתפלל מוסף בשעה שהציבור מתפלל שחרית (או להפך) זה נחשב לו כאילו התפלל בציבור. אמנם, מלשון המ"ג⁷⁰ משמע קצת שהבין שאין כאן אלא מעלת תפילה בזמן שהציבור מתפללים. אבל מדיוק לשונו של המשנ"ב⁷¹ – "מתפלל מוסף בשעה שהצבור מתפללין שחרית לא מיקרי בשעה שהצבור מתפללין ואם מתפלל עמהם בבהכ"ס מיקרי תפלת הצבור" – אנו

⁶¹ הלכות תפילה, ה', אות י'.

⁶² או"ח, צ', י"ט.

⁶³ או"ח, צ'.

⁶⁴ שם.

⁶⁵ או"ח, צ', י"ח.

⁶⁶ שם.

⁶⁷ בשם תשובות הרא"ש.

⁶⁸ או"ח, ב', כ"ז.

⁶⁹ לפי רבני צרפת זה פשוט, שהרי כל הדין הוא משום עדיפות המקום. יתכן שרבינו יונה יחלוק על זה, אבל זה לא מסתבר, כי הוא דיבר במקום ששני הטעמים – גם המקום וגם ביטול תורה – מצטרפים. ונראה שהוא יודה שביטול תורה לבד לא דוחה תפילה עם הציבור במקום המתוקן.

⁷⁰ אלף המגן, י"ד.

⁷¹ צ', ל'.

רואים שהבחין בין "מיקרי בשעה שהציבור מתפללים" לבין
"מיקרי תפלת הציבור". יש לציין שהצל"ח כתב שדין זה מתקיים
ברמה מסוימת אפילו כשהציבור לא מתפלל שחרית אלא אומר את
השירות והתשבחות שמסביב לתפילה (הצל"ח מדייק את זה
מהלשון "במקום רינה שם תהא תפילה")